

HET ORGEL

Tijdschrift van de Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici

121/2

mei 2025

's-Graveland, Hervormde Kerk, Bätz-organ. Foto: Jan Smelik

Auteur: Gerrit Hoving

's-Graveland, Hervormde Kerk

In de periode van juli tot en met december 2024 werd het Bätz-orgel in de Hervormde Kerk van 's-Graveland gerestaureerd door Elbertse & Van Vulpen Orgelmakers te Utrecht. De werkzaamheden werden uitgevoerd onder advies van Cees van der Poel. Op 7 maart 2025 is het orgel weer in gebruik genomen.

De orgelkas is in- en uitwendig schoongemaakt en krimpschade is hersteld. De windvoorziening is gerestaureerd, waarbij de drie originele spaanbalgen uit 1824 geheel opnieuw zijn beleerd en van nieuwe touwscharnieren voorzien. De windmotor is verwijderd en hiervoor in de plaats is een elektronisch gestuurd treedsysteem aangebracht dat de drie spaanbalgen afzonderlijk bedient, zodat het orgel weer zoals vanouds gevoed wordt met getreden wind.

De windladen zijn gereinigd en de viledonringen zijn vervangen door ringen van Liegelind in de sleepbanen en onder de pijpstokken. De leerpulpeten van het Positief zijn preventief ver-

nieuwd, die van het Hoofdwerk zijn behouden gebleven.

De manuaalklaviere en hun omlijstingen zijn gerestaureerd, waarbij de manuaalkoppel is hersteld en van nieuw leer voorzien. De toetsmechanieken zijn nagelopen op defecten en waar nodig gerepareerd. Het pedaalklavier heeft nieuw dempmateriaal gekregen en te ver afgesleten boventoetsen zijn gerepareerd door middel van nieuwe eiken opdikken. De registertractuur is schoongemaakt en de leren bekleding op de orgelbank is vervangen.

Al het pijpwerk is gereinigd en hersteld van stemschade. De steminrichtingen zijn waar nodig gerepareerd en weer in een aannemelijke stand gepositioneerd. Niet-originele steminsnijdingen bij het kleinere pijpwerk en diepere insnijdingen bij de steminrichtingen van het grotere pijpwerk zijn dichtgemaakt. Diverse gecorrodeerde pijpvoeten moesten worden vervangen. Bij de pijpen waarvan de voeten in een eerder stadium al eens waren vernieuwd, vertoonde het voetgatenbeeld geen aannemelijke lijn. Over het algemeen bleek ook dat het klankbeeld van de hogere

Claviatuur en binnenwerk (o.a. met pijpwerk van het Onderpositief) van het Bätz-orgel in de Hervormde Kerk van 's-Graveland. Foto's: Jan Smelik

Dispositie van het Bätz-orgel in de Hervormde Kerk van 's-Graveland

Al het pijpwerk stamt uit 1824, uitgezonderd de Trompet 8' (1978/2024)

Registers in volgorde vanaf het front:

Hoofdwerk (I)

Prestant 8'	C-d ^{#2} in het front; e ² -f ³ op lade, dubbelkorig.
Cornet IV discant	Alle koren open, cilindrisch.
Roerfluit 8'	C-H hout, gedekt; c ⁰ -f ³ metaal, gedekt, zijbaarden.
Octaaf 4'	C-c ⁰ stemflappen, vervolg op lengte.
Gemshoorn 4'	C-H stemflappen, vervolg op lengte.
Quint 3'	C-F [#] stemflappen, vervolg op lengte.
Octaaf 2'	Op lengte.
Mixtuur III-VI bas/discant	Op lengte.
Trompet 8' bas/discant	Stevens en koppen eiken; kelen en tongen messing; bekers metaal, trechtervormig.

Onderpositief (II)

Viola di Gamba 8'	C-H gecombineerd met de Holpyp 8'; c ⁰ -f ¹ stemflappen, vervolg op lengte.
Holpyp 8'	C-h ⁰ hout, gedekt; c ¹ -f ³ metaal, gedekt, zijbaarden.
Prestant 4'	C-A stemflappen, vervolg op lengte.
Roerfluit 4'	Roergedekt, zijbaarden.
Spitsfluit 2'	Conisch, op lengte.

Werktuigelijke registers:

Manuaalkoppel bas/discant

Tremulant

Ventiel

Manuaalomvang: C-f³

Pedaalomvang: C-d¹ (aangehangen)

Winddruk: 78,5 mm Wk

Toonhoogte: a¹ = 431 Hz bij 18° C

Stemming: evenredig zwevend

Samenstelling vulstemmen:

Cornet IV discant

c¹ 4' 2²/₃' 2' 1³/₅'

Mixtuur III-VI bas/discant

C				2'	1 ¹ / ₃ '	1'
c ⁰			2 ² / ₃ '	2'	1 ¹ / ₃ '	1'
c ¹	4'		2 ² / ₃ '	2'	1 ¹ / ₃ '	1 ¹ / ₃ '
c ²	4'	4'	2 ² / ₃ '	2 ² / ₃ '	2'	2'

registers in het verleden was aangepast, waardoor de balans in de totaalklank verstoord was geraakt. Daarbij werd in het verleden op verzoek van de toenmalige organist het hoogste (dubbel)koor van de Mixtuur stilgelegd. Deze ingreep is ongedaan gemaakt en de intonatie van het labiale pijpwerk is nagelopen en waar nodig hersteld. De balans binnen de totaalklank is weer op orde gebracht door voornamelijk voetopeningen te corrigeren.

Bij de restauratie van het orgel in 1974 werd een Trompet 8' geplaatst van J.F. Witte uit 1882. Vier jaar later verving Verschuieren Orgelbouw deze Trompet door een nieuwe in Bätz-factuur. Bij de recent uitgevoerde werkzaamheden is dit tongwerk op details en de mensurering herzien en meer in overeenstemming gebracht met originele Trompetregisters van Bätz uit dezelfde ontstaansperiode als het orgel in 's-Graveland. De aanpassingen bestonden uit het vervangen van de kelen en het herzien van de bekers (factuur en bekerlengten) in de bas. De Trompet 8' van het Bätz-orgel in de Grote Kerk van Harderwijk is hiervoor als referentieregister genomen. De bij het orgel bewaard gebleven originele rugstukken van de Trompet 8' van 1824 konden na de aanpassing van de huidige Trompet weer opnieuw worden gebruikt, in plaats van de exemplaren uit 1978.

Bronnen

- Cees van der Poel, *Herstelplan Bätz-orgel Hervormde Kerk 's-Graveland*.
- Cees van der Poel, *Eindverslag herstel Bätz-orgel, Hervormde Kerk 's-Graveland*.
- *Het Historische Orgel in Nederland (1819-1840)*.

Hernen, St.-Judocuskerk

In 1856 bouwde de in Kevelaar gevestigde Wilhelm Rütter een nieuw orgel voor de middeleeuwse Sint-Judocuskerk te Hernen; de eindkeuring volgde in augustus 1857. Het verving een orgel dat in 1833 door Johann Daniel Nolting en Zoon uit Emmerich als bestaand instrument was geplaatst. Aan het einde van de negentiende eeuw werd de middeleeuwse kerk vervangen door de huidige neoromaanse Sint-Judocuskerk. De inwijding van de kerk vond plaats in 1893 en de Gebr. Gradussen uit Winssen, die vanaf 1878 het onderhoud van het Rütter-orgel verzorgden, plaatsten het instrument over naar de nieuwe kerk. In 1909 kwam het onderhoud in handen van de orgelmakers Smits uit Reek en vanaf 1912 bij de firma J. Winkels uit Boxmeer. De firma Verschuieren uit Heythuysen voerde in 1947 een groot onderhoud uit, waarbij de twaalf grootste houten pijpen van de Flauto traverso 4' en de bakstukken werden vervangen vanwege houtwormaantasting. Ook kwam er voor het eerst een windmotor. In 1956 volgde een restauratie, eveneens door Verschuieren, waarbij de dispositie van beide manueelwerken wijzigde en een uitbreiding met een vrij pedaal met twee registers werd gerealiseerd met de omvang C-d¹ (voorheen was er een aangehangen pedaal met de omvang C-f⁰).

De technische conditie van het orgel vormde vanaf 2009 aanleiding voor het opstellen van een restauratieplan. In 2023 kon een restauratie worden gestart. De uitvoering werd opgedragen aan Verschuieren Orgelbouw te Ittervoort; adviseur bij de restauratie was Ton van Eck.

De orgelkas is ter plaatse hersteld; deze werkzaamheden zijn gedeeltelijk in eigen beheer en gedeeltelijk door de orgelmakers uitgevoerd. Schades aan de eikenimitatie-afwerking van de orgelkas zijn ontstoord door de bestaande afwerking bij te werken. De houten imitatiefrontpijpen zijn opnieuw beschilderd en van

Hernen, St.-Judocuskerk, orgel voor de restauratie. Foto: RCE

Hernen, St.-Judocuskerk, clavier. Foto: Verschuieren Orgelbouw